

Порівняльно-правовий вимір міжнародного та європейського права

Медведева Марина Олександрівна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Міжнародне право навколишнього середовища як галузь сучасного міжнародного права

Розкриваються поняття, об'єкт і предмет, методи регулювання міжнародного права навколишнього середовища, особливості його суб'єктів. Аналізуються характерні риси цієї галузі сучасного міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне право навколишнього середовища, охорона навколишнього середовища, суб'єкти міжнародного права навколишнього середовища.

Міжнародне право навколишнього середовища (міжнародне екологічне право) — відносно нова галузь сучасного міжнародного права, довкола якої точаться різні дискусії. Одні автори визнають існування окремої галузі міжнародного права, яка регулює охорону і раціональне використання природних ресурсів, інші заперечують це, посилаючись на відсутність суттєвих ознак для виділення даної сукупності норм (на противагу системі) в окрему галузь міжнародного права. На нашу думку, нині питання про існування окремої галузі міжнародного права вже так гостро не стоїть, оскільки переважна більшість вітчизняних і практично всі зарубіжні дослідники визнають це як факт (наприклад, В. Буткевич, С. Кравченко, А. Андрусевич, Н. Соколова, К. Бекашев, А. Кукушкіна, Ф. Сендс, М. Фіцморіс, О. Кісс, Е. Лоука та ін.). Проте нема єдності думок учених щодо назви цієї галузі, її предмета і об'єкта, системи джерел, принципів, суб'єктів тощо. Тому дана тема є актуальною як з практичної, так і з теоретичної точок зору.

Щодо самого визначення галузі міжнародного права навколишнього середовища (далі — МПНС), то різні вчені наводять різні визначення. Вивчивши деякі з них, спробуємо сформулювати власне розуміння питання. Отже, МПНС — це система принципів і норм міжнародного права, які регулюють відносини між його суб'єктами щодо попередження, обмеження,

усунення негативних наслідків для навколишнього середовища з різних джерел, а також щодо раціонального використання компонентів навколишнього середовища. МПНС відповідає всім об'єктивним та суб'єктивним ознаками самодостатньої галузі міжнародного права, оскільки має специфічний предмет і метод регулювання, характеризується автономною відокремленістю комплексу однорідних норм певного функціонального призначення, наявністю спеціальних джерел, виражає зацікавленість міжнародного співтовариства в її існуванні.

Координаційний метод правового регулювання властивий будь-якій галузі міжнародного права, у тому числі МПНС. Розуміння предмета та об'єкта правового регулювання відрізняється у різних авторів. Так, С. Кравченко, А. Андрусевич і Дж. Бонайн визначають об'єктом МПНС міжнародно-правовий природний простір, навколишнє середовище Землі в цілому, глобальну екологічну рівновагу [1, с. 19]. У питанні визначення предмета та об'єкта галузі міжнародного права ми будемо спиратися на київську школу міжнародного права [2, с. 25–27]. Предмет МПНС — міжнародні природоохоронні відносини, що мають міждержавний характер, а об'єкт — міжнародні відносини, що виникають між суб'єктами міжнародного права з приводу певних матеріальних і нематеріальних благ (наприклад, об'єктів живої і неживої природи, об'єктів штучно створеного людиною середовища, естетичної цінності, духовних цінностей, традиційних знань, здоров'я людини тощо). Зацікавленість міжнародного співтовариства в існуванні окремої галузі МПНС можна спостерігати в таких проявах: наявність у структурі міжнародних міжурядових організацій і міжнародних неурядових організацій спеціальних відділів або існування окремих організацій, які цілеспрямовано займаються вивченням даної галузі (наприклад, Центр з міжнародного права навколишнього середовища, Фонд міжнародного права навколишнього середовища та розвитку, Комісія з права навколишнього середовища Міжнародного союзу охорони природи); розробка ЮНЕП спеціальних програм з кодифікації та прогресивного розвитку МПНС (так звані Програми Монтевідео); рішення міжнародних судових установ, що визнають наявність окремої галузі міжнародного права (наприклад, п. 115 рішення Постійної палати третейського суду в справі про доступ до інформації відповідно до ст. 9 Конвенції про захист морського середовища Північно-Східної Атлантики 2003 р., п. 89–115 рішення Міжнародного Суду ООН у справі Габчіково-Надьмарош 1997 р.).

До суб'єктів МПНС належать традиційні суб'єкти міжнародного права: держави, міжнародні міжурядові організації, народи і нації, які борються за свою незалежність, квазідержавні об'єднання. Поступово дедалі більше вчених схиляються до визнання (хто в повному обсязі, хто в обмеженому) міжнародної правосуб'єктності за фізичними особами та міжнародними неурядовими організаціями. Західна доктрина доповнює цей перелік таки-

ми «недержавними акторами», як наукове співтовариство, приватні компанії і бізнес-концерни, корінні народи [3, с. 112; 4, с. 5].

Проявом міжнародної правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій може бути те, що деякі з них мають право нарівні з державами брати участь у нарадах і зустрічах сторін, висувати своїх кандидатів на виборах до комітетів (Орхуська конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, 1998 р.), мають статус спостерігачів у секретаріатах «екологічних» конвенцій на умовах, однакових для всіх сторін (Конвенція про захист морського середовища Північно-Східної Атлантики 1992 р.). Під егідою та за безпосередньої участі міжнародних неурядових організацій розроблялося чимало проєктів багатосторонніх угод у сфері охорони навколишнього середовища: Міжнародний союз охорони природи сприяв підготовці та ухваленню Рамсарської конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів, 1972 р., Конвенції про біорізноманіття 1992 р.

Проявом міжнародної правосуб'єктності індивідів може бути те, що їхні права та обов'язки безпосередньо закріплені в міжнародних угодах з охорони навколишнього середовища (Сан-Сальвадорській протокол до Американської конвенції з прав людини 1969 р. щодо економічних, соціальних і культурних прав 1988 р., Орхуська конвенція 1998 р.). Вони мають право подавати позови, у тому числі природоохоронного змісту, до міжнародних судових і квазісудових структур (Європейський Суд з прав людини, Міжамериканська комісія і суд з прав людини, Комітет з дотримання Орхуської конвенції), а також несуть відповідальність за екологічні правопорушення (ст. 1, 5–8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р.). Корінні народи є специфічним суб'єктом МПНС, про що свідчить практика Комітету ООН з прав людини, Міжамериканської комісії з прав людини, а також деякі юридично обов'язкові та рекомендаційні міжнародно-правові акти (Конвенція МОП № 169 про корінні народи, що ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах, 1989 р., ст. 8 Конвенції про біорізноманіття 1992 р.).

Система принципів і джерел МПНС — окреме питання, що потребує більш глибоких і комплексних досліджень, тому не є предметом даної статті. Натомість звернімо увагу на деякі характерні особливості МПНС як галузі сучасного міжнародного права, серед яких виділимо наступні:

- 1) основою МПНС є закони природи, які вивчаються іншими науками, — біологією, фізикою, хімією, екологією [2, с. 19];
- 2) галузь МПНС є комплексною, оскільки містить норми з інших міжнародно-правових галузей, таких, як міжнародне морське, повітряне, космічне, економічне право, міжнародне право прав людини, гуманітарне право та ін.;

3) галузь є відносно новою (екологічні проблеми з'явилися на порядку денному міжнародного переговорного процесу в 80-х роках ХХ ст.) і динамічною (різні джерела вказують на значну і дедалі зростаючу кількість міжнародних багатосторонніх угод з охорони навколишнього середовища);

4) характерною рисою МПНС є так званий рамковий підхід до прийняття міжнародних багатосторонніх угод з охорони навколишнього середовища. Це означає, що спочатку приймається рамкова конвенція, яка містить загальні зобов'язання сторін у сфері охорони навколишнього середовища, а згодом — додаткові протоколи, які конкретизують ці зобов'язання.

Такий підхід має кілька переваг: по-перше, він допомагає державам швидше досягти консенсусу із суперечливих і складних питань шляхом закріплення у конвенції лише загальних напрямів співпраці, миттєво відреагувати на будь-яку екологічну проблему; по-друге, залежно від розвитку наукового знання і технологічного прогресу в конкретній сфері людської діяльності дає можливість вносити зміни до протоколів або додатків до них, що містять або види небезпечної діяльності, або види небезпечних речовин, або види фауни і флори, що знаходяться під загрозою знищення, при цьому не зачіпаючи положень самої конвенції і таким чином забезпечуючи відносну гнучкість у правовому регулюванні.

Однак рамковий підхід не позбавлений певних недоліків: держава може висловити свою згоду на обов'язковість рамкової конвенції, яка не покладає на неї будь-яких серйозних юридичних зобов'язань, і водночас відмовитися робити те ж саме щодо протоколів, які такі зобов'язання передбачають, у такий спосіб нівелюючи досягнутий на міжнародному рівні результат. Так сталося із США, які підписали Конвенцію про біорізноманіття та Рамкову конвенцію з питань зміни клімату, однак відмовилися підписувати Картахенський протокол і Кіотський протокол відповідно. Крім названих міжнародних угод з охорони навколишнього середовища, рамковою є Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великій відстані 1979 р., Базельська конвенція щодо контролю за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням 1989 р., Віденська конвенція про охорону озонного шару 1985 р. та ін.

5) Характерною, однак «негативною» рисою сучасного МПНС є його низька ефективність і незадовільний стан реалізації міжнародно-правових зобов'язань. Саме у сфері міжнародно-правового регулювання співробітництва держав у галузі охорони та раціонального використання природних ресурсів спостерігається фрагментація. Однією з проблем ефективності МПНС є те, що значна кількість міжнародних угод з охорони навколишнього середовища так і не вступають в силу, і часто через те, що для цього необхідно вираження згоди на обов'язковість договору певної кількості держав, відповідальних за конкретну небезпечну діяльність (наприклад, процедура вступу в силу Монреальського протоколу щодо речо-

вин, які руйнують озоновий шар, 1987 р. та Кіотського протоколу). Другою негативною рисою сучасних міжнародних угод у сфері охорони довкілля є те, що вони передбачають для держав широку й інколи необмежену можливість робити застереження, вилучаючи таким чином дію певних, часто ключових положень для себе. Нариклад, Конвенція з регулювання китобійного промислу 1946 р., Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою зникнення, 1973 р.

Відомий дослідник у сфері МПНС Е. Лоука визначив такі головні характерні риси міжнародних інструментів у сфері охорони навколишнього середовища: 1) кількість договорів типу «наказ-і-контроль» (command-and-control), в яких передбачені конкретні зобов'язання сторін і механізми їх здійснення, зростає, однак з'явилися й інші угоди, в яких передбачені, крім традиційних зобов'язуючих або заборонних норм, уповноважуючі норми — економічні інструменти стимулювання виконання державами своїх зобов'язань по «екологічних» угодах (приклад — Кіотський і Монреальський протоколи); 2) диференціація зобов'язань сторін, що проявляється в різному обсязі таких зобов'язань для окремих категорій держав (розвинених, найменш розвинених і з перехідною економікою); 3) збільшення і розширення тіньової сфери і нелегальних ринків збуту об'єктів/видів, що знаходяться під захистом, або речовин, суворо контрольованих або заборонених для торгівлі, наприклад, зростання нелегальної торгівлі видами дикої фауни і флори, озоноруйнівними речовинами, небезпечними відходами тощо [5, с. 110–111].

Інша дослідниця цієї галузі М. Фіцморіс вказує на таку характерну рису сучасних міжнародних угод з охорони навколишнього середовища, як можливість їх тимчасового застосування до остаточної і повної ратифікації усіма сторонами, тобто до вступу в силу. Наприклад, сторони Конвенції про транскордонне забруднення повітря прийняли резолюцію з метою «здійснення, якомога швидше і на попередній основі, тимчасової імплементації Конвенції» і «виконання зобов'язань відповідно до Конвенції... до її вступу в силу» [6, с. 103–104]. О. Кісс визначає таку характерну рису сучасних природоохоронних угод, як відсутність взаємності. Це означає, що принцип взаємності, характерний для більшості галузей міжнародного права (зокрема, міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини), в МПНС не діє.

Отже, міжнародне право навколишнього середовища — цілком сформована галузь сучасного міжнародного права, яка має свій предмет, об'єкт, методи регулювання, систему принципів і джерел, а також суб'єктів. З одного боку, вона є однією з найбільш динамічних міжнародно-правових галузей, а з іншого — рівень реалізації міжнародних природоохоронних угод вкрай низький. Якщо до 2000 р. міжнародне співробітництво у зазначеній сфері йшло шляхом розробки нових інструментів з охорони довкілля, то після 2000 р. зусилля світової спільноти спрямовані на ефек-

тивну імплементацію досягнутих домовленостей як на універсальному чи регіональному, так і на національному рівні.

1. *Кравченко С. М., Андрусевич А. О., Бонайн Дж. Е.* Актуальні проблеми міжнародного права навколишнього середовища. — Львів: Видавничий центр ЛНУ Імені І. Франка, 2002. — 256 с.
2. *Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожній О. В.* Міжнародне право. Основи теорії: Підручник / За ред. В.Г.Буткевича. — К.: Либідь, 2002. — 816 с.
3. *Sands Ph.* Principles of international environmental law. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 2-d ed. — 1248 p.
4. *Shelton D., Kiss A.* Judicial handbook on environmental law. — Nairobi: United Nations Environment Programme, 2005. — 131 p.
5. *Louka E.* International environmental law: Fairness, effectiveness and world order. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 536 p.
6. *Fitzmaurice M. A.* International protection of the environment. — The Hague/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, 2002. — 488 p.

Пузіков Руслан Владимирович,
кандидат юридических наук,
доцент Інститута права Тамбовського державного
університета ім. Г. Р. Державина

Ірошников Денис Владимирович,
аспірант кафедри теорії державства і права
Інститута права Тамбовського державного університета
ім. Г. Р. Державина

Договор о европейской безопасности как гарант международной безопасности в Европе и государственной безопасности стран-участниц

Пузіков Р. В., Ірошников Д. В. Договір про європейську безпеку як гарант міжнародної безпеки в Європі та державної безпеки країн-учасниць

Аналізується проект Договору про європейську безпеку, запропонований Президентом Росії Д.А. Медведевим. Автор вважає, що якнайскоріше підписання і ратифікація договору та неухильне дотримання його положень країнами-учасницями дасть змогу створити в Європі єдиний простір з діючим на його території принципом «неподільної безпеки», що, в свою чергу, гарантуватиме як забезпечення міжнародної безпеки в Європі в цілому, так і державної безпеки кожної країни-учасниці Договору.

Ключові слова: міжнародна безпека, державна безпека, Договір про європейську безпеку.

Анализ современных глобализационных процессов в Европе, направленных на объединение усилий в различных сферах общественной жизни, и в частности в области правового регулирования проблем обеспечения го-